

บทความวิจัย

เจดีย์ทรงเครื่องวัดควนกรวด : ตัวอย่างเจดีย์แบบท้องถิ่น จังหวัดพัทลุง

THE DECORATIVE PAGODA OF KHUAN KRUAT TEMPLE: AN EXAMPLE OF A FOLK PAGODA, PHATTALUNG

เชน เพชรรัตน์ (CHEN PECHARAT)**

วันที่รับบทความ 2 สิงหาคม 2564
วันที่แก้ไขบทความ 18 มีนาคม 2565
วันที่ตอบรับบทความ 18 เมษายน 2565

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อศึกษาที่มาแรงบันดาลใจในการสร้าง เพื่อศึกษาวิเคราะห์รูปแบบของเจดีย์ทรงเครื่องวัดควนกรวด และวัตถุประสงค์สุดท้ายเพื่อสืบทราบอายุของเจดีย์ ซึ่งแนวทางการศึกษาใช้วิธีการตรวจสอบเทียบเคียงกับรูปแบบมาตรฐานทั้งในสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ รวมทั้งวิเคราะห์ร่วมกับเจดีย์ที่สร้างในพื้นที่เดียวกันและพื้นที่ใกล้เคียง ซึ่งผลที่ได้แสดงให้เห็นว่าเจดีย์ทรงเครื่องแบบท้องถิ่นองค์นี้ปรากฏพื้นฐานแรงบันดาลใจมาจากเจดีย์ทรงเครื่องแบบมาตรฐานในภาคกลางสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ในรายละเอียดบางประการแสดงให้เห็นความเป็นงานช่างท้องถิ่น นอกจากนี้ยังพบว่ามีความสัมพันธ์ทางด้านรูปแบบกับเจดีย์ทรงเครื่องแบบท้องถิ่นในพื้นที่ใกล้เคียง สำหรับการกำหนดอายุสามารถกำหนดได้จากองค์ประกอบในรายละเอียดที่เทียบเคียงได้กับเจดีย์ทรงเครื่องในภาคกลางสมัยรัตนโกสินทร์ สำหรับการตรวจสอบร่วมกับประวัติการสร้างที่เป็นข้อมูลเอกสาร พบว่าเจดีย์ทรงเครื่องวัดควนกรวดน่าจะมีอายุอยู่ระหว่างรัชกาลที่ 5-7 โดยประมาณ

คำสำคัญ: เจดีย์วัดควนกรวด / เจดีย์ทรงเครื่อง / จังหวัดพัทลุง

** อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Lecturer, Graduate School, Mahamakut Buddhist University

Abstract

The main objectives of this research are to study the origin and inspiration for creating, to analyze the pattern of Khuan Kruat shaped pagoda, finally dating the age of the pagoda which is comparable with the standard model in both Ayutthaya and Rattanakosin periods, including analyzing together with pagodas in the same area and nearby areas. The results show that this local uniformed pagoda appears to be inspired by the standard uniform in the central region that dating approximately early Rattanakosin period. But in some details, it shows the local craftsmanship. It was also found that there was a correlation in style with the local uniformed pagodas in nearby areas. For the determination of age can be determined from the components in detail which is comparable with decorative pagodas in the region central. For verification in conjunction with document data creation history. It was found that the Khuan Kruat-shaped pagoda was probably between the reigns of King Rama V–VII.

Keywords: Pagoda' Khuan Kruat temple / The decorative pagoda / Phatthalung

บทนำ

วัดควนกรวด ตั้งอยู่หมู่ที่ 5 บ้านควนกรวด ตำบลปรางหมู่ อำเภอมะนัง จังหวัดพัทลุง ไม่ปรากฏประวัติการสถาปนาวัดที่ชัดเจน เชื่อกันว่าวัดนี้สร้างเมื่อ พ.ศ.2083 ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีแห่งกรุงศรีอยุธยา (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง, 2565: ออนไลน์)

สิ่งก่อสร้างสำคัญภายในวัด ได้แก่ อุโบสถที่เห็นในปัจจุบัน (ด้านหน้าเจดีย์) ซึ่งเป็นหลังที่สร้างขึ้นด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก โดยสร้างทับลงบนฐานอุโบสถไม้ทรงโถง ภายในอุโบสถหลังเดิมเคยมีพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย 5 องค์ รูปพระภิกษุณีปูนปั้น 2 องค์ ปัจจุบันเหลือแต่พระประธานเพียงองค์เดียว รอบอุโบสถมีใบเสมาหินทรายแดงจำนวน 8 ใบ ลักษณะเป็นศิลปะอยุธยา กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 23 ปัจจุบันเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสงขลา สำหรับองค์เจดีย์มีความสูงประมาณ 6 เมตรเศษ ฐานกว้างประมาณ 4 เมตร นักวิชาการบางท่านเชื่อว่า พระอุปัชฌาย์รอดซึ่งท่านมีอายุอยู่ในช่วง พ.ศ.2398-2472 ตรงกับสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) ได้สร้างเจดีย์องค์ปัจจุบันไว้บนฐานเจดีย์องค์เดิมที่ทลายลง (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ, 2554: 177)

จากการตรวจสอบและทบทวนการศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับเจดีย์ที่วัดควนกรวดไม่พบว่ามี การศึกษาวิเคราะห์อย่างลงลึกและเป็นไปตามระเบียบแบบแผนทางวิชาการ มักอยู่ในลักษณะของการให้ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับประวัติการสร้างเป็นส่วนมาก ทั้งที่องค์เจดีย์มีขนาดใหญ่และอาจกล่าวได้ว่าเป็นตัวอย่างสำคัญของเจดีย์ทรงเครื่องที่มีเอกลักษณ์องค์หนึ่งในจังหวัดพัทลุง และน่าจะเกี่ยวข้องกับรูปแบบการสร้างเจดีย์ลักษณะเดียวกันในพื้นที่อย่างน้อย 2-3 องค์ ด้วยเหตุดังกล่าวจึงเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้ผู้ศึกษาสนใจจะศึกษาเจดีย์วัดควนกรวดโดยเฉพาะเพื่อเป็นการคลี่คลายประเด็นปัญหาเกี่ยวกับที่มาของรูปแบบรวมถึงแสดงให้เห็นเอกลักษณ์สำคัญของเจดีย์องค์นี้และอาจนำไปสู่การเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางด้านรูปแบบกับเจดีย์องค์อื่น ๆ ในพื้นที่จังหวัดพัทลุงได้อย่างเป็นรูปธรรม และอยู่บนพื้นฐานของหลักวิชาการมากยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์ของงานวิจัย

1. เพื่อศึกษาเกี่ยวกับที่มาและแรงบันดาลใจสำคัญทางด้านรูปแบบที่ปรากฏบนองค์เจดีย์ รวมถึงความสัมพันธ์ทางด้านรูปแบบกับเจดีย์ประเภทเดียวกันที่อยู่ทั้งในพื้นที่จังหวัดพัทลุงและจังหวัดใกล้เคียง
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์รูปแบบของเจดีย์ทรงเครื่องวัดควนกรวด
3. เพื่อกำหนดอายุเจดีย์วัดควนกรวดให้ชัดเจนและอยู่บนพื้นฐานของการวิเคราะห์ตามหลักวิชาการ

ขอบเขตของงานวิจัย

ศึกษาเฉพาะเจดีย์ทรงเครื่องวัดควนกรวด จังหวัดพัทลุง

วิธีการดำเนินงานวิจัย

1. ทบทวนการศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับเจดีย์ทรงเครื่องวัดควนกรวด จังหวัดพัทลุง เพื่อตรวจสอบประวัติความเป็นมา รวมถึงสำรวจแนวคิดของนักวิชาการ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน
2. ค้นหาข้อมูลจากหลายแหล่ง ทั้งเอกสารวิชาการ ลงพื้นที่เพื่อถ่ายภาพเก็บข้อมูลทางกายภาพ
3. ค้นหาข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบเจดีย์ทรงเครื่องที่ปรากฏในจังหวัดพัทลุงเพื่อค้นหาเอกลักษณ์สำคัญของช่างท้องถิ่น
4. วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อนำไปสู่การตอบคำถามเรื่องความสำคัญของเจดีย์วัดควนกรวด ในฐานะที่เป็นตัวอย่างสำคัญของการสร้างเจดีย์ทรงเครื่องแบบท้องถิ่น ในจังหวัดพัทลุง
5. สรุปผลการศึกษา

ผลการวิจัย

เจดีย์วัดควนกรวดเป็นเจดีย์ที่มีรูปทรงโดยรวมคล้ายกับเจดีย์ทรงเครื่องที่ปรากฏความนิยมอยู่ในภาคกลางช่วงราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงพุทธศตวรรษที่ 25 หรือกล่าวอีกนัยว่าเจดีย์ทรงเครื่องมีความนิยมอย่างยาวนานตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายถึงช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก่อนที่จะค่อย ๆ คลายความนิยมลงไปในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ซึ่งทรงมีพระราชนิยมเจดีย์ทรงระฆังมากกว่า (พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์, 2558: 61-62) กระนั้นก็ตามการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก็ค่อนข้างจำกัดวงอยู่ในศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับราชสำนักส่วนกลางเป็นส่วนใหญ่ มีทั้งที่เกิดจากพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ และเกิดจากความประสงค์ของขุนนางในราชสำนัก ส่วนเจดีย์ย่อมุมและเจดีย์ทรงเครื่องแม้จะพบได้น้อยในรัชกาลที่ 4 แต่ก็ได้หมายความว่าความนิยมอย่างสิ้นเชิงเสียทีเดียว ยังพบว่าจำนวนไม่น้อยปรากฏอยู่ในเจดีย์ที่เป็นงานช่างตามเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ห่างไกลราชธานีออกไป กล่าวอีกนัยหนึ่งว่ากระแสความนิยมที่ปรับเปลี่ยนไปนิยมเจดีย์ทรงระฆังยังแพร่ไปไม่ถึง

เมื่อเป็นเช่นนี้ ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการสร้างเจดีย์ที่วัดควนกรวดเบื้องต้นอาจพิจารณาได้โดยแบ่งเป็น 3 แนวทางสำคัญ คือ (1) สร้างในสมัยอยุธยาตอนปลาย (2) สร้างในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ช่วงรัชกาลที่ 1-3 (3) สร้างหลังจากสมัยรัชกาลที่ 3 สำหรับสิ่งที่จะใช้อธิบายและคลี่คลายประเด็นปัญหาให้ชัดและกระจ่างขึ้นได้จำเป็นต้องวิเคราะห์ในรายละเอียดทางด้านรูปแบบขององค์เจดีย์ทุกส่วน

ตั้งแต่ฐานล่างจนถึงส่วนยอด และก่อนที่จะวิเคราะห์รูปแบบขององค์เจดีย์วัดควนกรวดจำเป็นต้องทำความเข้าใจพัฒนาการโดยย่อของเจดีย์ทรงเครื่องที่มีรูปแบบมาตรฐานเกิดขึ้นในภาคกลางเป็นลำดับแรก

ข้อมูลเจดีย์ทรงเครื่องแบบมาตรฐานโดยสังเขป

เจดีย์ทรงเครื่องในที่นี้หมายถึงเจดีย์ประเภทเพิ่มมุม-ย่อมุม ที่มีองค์ประกอบสำคัญ คือ มีบัวทรงกลมรองรับองค์ระฆัง และมีส่วนเป็นบัวทรงกลมเถา อาจมีการประดับพวงมาลัยเพื่อบูชาตามส่วนต่าง ๆ ของเจดีย์หรือไม่ก็ได้ (สันติ เล็กสุขุม, 2553: 55)

เจดีย์ทรงเครื่อง เดิมมีพัฒนาการเริ่มต้นมาจากกลุ่มเจดีย์เพิ่มมุม จากนั้นจึงคลี่คลายมาสู่เจดีย์ย่อมุมก่อนที่จะมีพัฒนาการถึงขั้นที่เสริมเติมแต่งด้วยลวดลายประดับประดาองค์เจดีย์ จนเป็นที่มาของคำเรียกว่า “เจดีย์ทรงเครื่อง” ในที่สุด โดยมากจะพบหลักฐานว่าเป็นกลุ่มที่สร้างในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเป็นต้นมา มีระเบียบและรูปแบบที่เห็นได้ชัดคือ “ชุดฐานสิงห์ 3 ฐาน” ซึ่งลักษณะดังกล่าวพบได้เสมอในกลุ่มเจดีย์สมัยอยุธยาตอนปลาย สำหรับมุมที่เคยนิยมเพียง 12 มุม ก็พัฒนาให้มีจำนวนมากขึ้น อาจมากถึง 20 มุม ทั้งยังมีขนาดที่เท่ากันทุกมุม สำหรับรูปแบบของฐานสิงห์สังเกตว่ามีขนาดเล็กและบอบบาง รวมถึงนิยมทำส่วนที่เรียกว่า “บัวหลังสิงห์” ซึ่งจะแตกต่างจากรูปแบบขาสิงห์ในสมัยอยุธยาตอนกลางที่ตำแหน่งเดียวกันจะเป็นเส้นโค้งต่อเนื่องมาถึงเชิงสิงห์ (ประภัสสร ชูวิเชียร, 2552: 175-178)

ภาพที่ 1 เจดีย์ทรงเครื่องวัดไผ่ล้อม เพชรบุรี
ที่มา: เซน เพชรรัตน์, 2564

ภาพที่ 2 เจดีย์ทรงเครื่อง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ที่มา: เซน เพชรรัตน์, 2564

ส่วนสำคัญอีกประการของเจดีย์ทรงเครื่อง คือ มีการเพิ่มส่วนรอบรับองค์ระฆังด้วยงานประดับที่เรียกว่า “บัวทรงกลุ่ม” โดยลักษณะของบัวกลุ่มยังมีการปรับเปลี่ยนไปใช้ในตำแหน่งของปล้องไฉน เรียกว่า “บัวทรงกลุ่มเถา” ทั้งระเบียบและรูปแบบการทำชุดขาลิงห์ 3 ชั้น การประดับบัวทรงกลุ่มและบัวทรงกลุ่มเถา ถือได้ว่าเป็นลักษณะสำคัญที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย (ภาพที่ 1) ในที่สุดจึงเกิดเป็นความนิยมและเป็นระเบียบแบบแผนที่เคร่งครัดต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนรายละเอียดต่างออกไปจากสมัยอยุธยาตอนปลายที่สังเกตได้ชัดเจน คือ จะนิยมทำบัวกลุ่มในผังย่อมุมตามฐานสิงห์ ต่างจากสมัยอยุธยาที่จะนิยมในผังกลมเสมอ (ภาพที่ 2) (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2558: 908)

การวิเคราะห์รูปแบบและกำหนดอายุเจดีย์ทรงเครื่องวัดควนกรวด

รูปแบบโดยรวมของเจดีย์ทรงเครื่องวัดควนกรวดปรากฏเป็นเจดีย์ที่มีฐานประทักษิณในผังสี่เหลี่ยม 1 ชั้น มีทางขึ้นทั้ง 4 ด้าน จากนั้นจึงเป็นฐานบัวเจาะช่องสี่เหลี่ยมตัน ๆ โดยรอบ ถัดขึ้นไปเป็นชุดฐานสิงห์ 2 ชั้น แต่ละด้านของแต่ละฐานมีการเจาะช่องจรวางโค้งรูปกليبัวเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป ถัดขึ้นไปเป็นบัวทรงกลุ่มตามด้วยองค์ระฆัง ถัดขึ้นไปเป็นบัลลังก์ บัวกลุ่มเถา และปลียอดตามลำดับ โดยตั้งแต่ส่วนฐานสิงห์ชั้นแรกเรื่อยมาจนถึงปลียอดทำในผังย่อมุมไม้ 12 ล้อมกันมาตลอดแนว (ภาพที่ 3) จากรูปแบบโดยรวมที่ได้กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าเป็นรูปแบบพิเศษที่ต่างออกไปจากแบบมาตรฐานซึ่งปรากฏในเมืองหลวงทั้งในสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ จึงค่อนข้างเป็นปัญหาเรื่อง การกำหนดอายุอยู่บ้าง อย่างไรก็ตามวิธีการที่ดีที่สุด คือ การแยกส่วนวิเคราะห์ที่มาและอิทธิพลที่น่าจะเกี่ยวข้องในแต่ละองค์ประกอบของเจดีย์ จากนั้นจึงนำข้อมูลทั้งหมดมาสังเคราะห์สรุปผลและกำหนดอายุ

ภาพที่ 3 เจดีย์ทรงเครื่องแบบท้องถิ่น วัดควนกรวด

ที่มา: เซน เพชรรัตน์, 2564

ส่วนฐาน ที่เป็นฐานประทักษิณปรากฏรูปแบบฐานสี่เหลี่ยมที่มีงานประดับปูนปั้นรูปบุคคลอยู่ในอิริยาบถแบกส่วนฐานโดยรอบ ตามศัพท์ช่างไทยเรียกส่วนนี้โดยรวมว่า “พลแบก” น่าเสียดายที่ส่วนโบริน้าได้รับความเสียหาย ปูนปั้นหลุดร่อนจนเกือบหมด ที่ยังคงเหลือก็ไม่สามารถระบุลักษณะทางประติมานวิทยาได้ว่าเป็นบุคคลใด อย่างไรก็ตามจากลักษณะการแต่งกายพอจะทำให้ทราบได้ว่าบุคคลเหล่านี้แสดงออกในฐานะที่เป็นไพร่ราบพลรบ สังเกตได้จากการสวมเสื้อแขนงูไม่มีปกคอ ตัวเสื้อผ่ากลางด้านหน้า บ้างก็คาดเชือกเกลียวเป็นสังวาลกากบาทบริเวณลำตัว (ภาพที่ 4) รูปแบบการแต่งกายดังกล่าวนี้เคยปรากฏในงานประติมากรรมแบบฐานปราสาทที่วัดราชบูรณะ สมัยอยุธยาตอนต้น (ภาพที่ 5) แต่ไม่ปรากฏให้เห็นในกลุ่มเจดีย์เพิ่มมุม-ย่อมุม รวมถึงเจดีย์ทรงเครื่องในกรุงศรีอยุธยา

ภาพที่ 4 พลแบก วัดควนกรวด พัทลุง
ที่มา: เซน เพชรรัตน์, 2564

ภาพที่ 5 พลแบก วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา
ที่มา: เซน เพชรรัตน์, 2564

จากการสำรวจโดยผู้ศึกษาพบว่ารูปแบบดังกล่าวไปปรากฏบนฐานของพระพุทธรูปภายในวิหารพระทรงม้า วัดพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งสันนิษฐานว่าประติมากรรมดังกล่าวน่าจะสร้างขึ้นในช่วงสมัยอยุธยาตอนกลาง (ภาพที่ 6) เป็นไปได้ว่าช่างที่สร้างเจดีย์วัดควนกรวดอาจไปเห็นรูปแบบดังกล่าวที่วัดพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราชและได้แรงบันดาลใจมาสร้าง แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่าไม่พบระเบียบงานประดับลักษณะนี้บนเจดีย์ภายในวัดพระบรมธาตุนครศรีธรรมราชเลย สำหรับงานประดับพลแบกที่ฐานเจดีย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ไม่พบว่ามีค่านิยมงานประดับฐานด้วยพลแบกซึ่งแต่งกายเช่นนี้บนเจดีย์ โดยหากมีการประดับจะประดับเป็นรูปพลแบกที่แต่งองค์ทรงเครื่องตามอย่างตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ มีตัวอย่างสำคัญที่เจดีย์ทรงเครื่องวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพระปรางค์วัดอรุณฯ (ภาพที่ 7) โดยรวมแล้วแม้ว่าลักษณะเครื่องแต่งกายอาจคล้ายคลึงกับประติมากรรมที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้นและตอนกลาง แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าใช้เป็น

หลักฐานระบุได้ว่าเจดีย์องค์นี้สร้างเก่าไปถึงสมัยดังกล่าว ต้องไม่ลืมว่าระเบียนงานประดับพลแบกก็ปรากฏในเจดีย์สมัยรัตนโกสินทร์ด้วยเช่นกัน อีกทั้งข้อจำกัดเรื่องความเป็นงานช่างพื้นถิ่นจึงไม่สามารถระบุชี้ชัดได้ว่าช่างได้รับแรงบันดาลใจจากงานศิลปกรรมจากแหล่งใดสมัยใดอย่างชัดเจนนัก ดังนั้นการกำหนดอายุเจดีย์จำเป็นพิจารณาพร้อมกับองค์ประกอบอื่น ๆ ด้วย แต่หากมองในแง่ความนิยมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ก็พอจะกล่าวได้ว่ามีความนิยมระดับหนึ่งซึ่งไม่มาก ดังจะเห็นได้จากการปรากฏฐานประดับพลแบกที่เจดีย์วัดป่าเลไลยก์ ในพื้นที่ไม่ห่างกันมากนัก

ภาพที่ 6 พลแบก วัดพระบรมธาตุ
นครศรีธรรมราช
ที่มา: เซน เพชรรัตน์, 2564

ภาพที่ 7 พลแบก วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ที่มา: เซน เพชรรัตน์, 2564

ถัดขึ้นมาจากฐานประทักษิณ คือ ฐานบัวที่มีการเจาะช่องสี่เหลี่ยมคี่น ๆ ซึ่งใช้ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบเขียวปูลายอย่างจีน (ภาพที่ 8) โดยรูปแบบงานประดับดังกล่าวเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าเกี่ยวข้องกับรสนิยมของช่างในสมัยรัตนโกสินทร์โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ที่จะนิยมนำเครื่องกระเบื้องเคลือบลวดลายจีนมาประดับสถาปัตยกรรมอยู่เสมอ (ไชแสง สุขะวัฒนะ, 2526: 48) อย่างไรก็ตามในพื้นที่ห่างไกลราชธานีอาจพบได้ว่าความนิยมสืบทอดมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ก่อนจะถูกแทนที่ด้วยเครื่องประดับอาคารสมัยใหม่ซึ่งนิยมวัสดุคอนกรีตเสริมเหล็กและรูปทรงเปลี่ยนไปนิยมตามอย่างศิลปะตะวันตก

ภาพที่ 8 การประดับท้องไม้ด้วยกระเบื้องเคลือบเขียวปูลายอย่างจีน ที่เจดีย์วัดควนกรวด
ที่มา: เซน เพชรรัตน์, 2564

สำหรับส่วนชุดฐานสิงห์ในผังย่อมุมนั้น เป็นเครื่องแสดงออกอย่างชัดเจนประการหนึ่งว่าเกี่ยวข้องกับรูปแบบของเจดีย์ทรงเครื่องในภาคกลางโดยทั่วไป ต่างกันที่ระเบียบการประดับชั้นฐานสิงห์ลดลงเหลือ 2 ฐาน จากระเบียบมาตรฐาน 3 ฐาน อีกส่วนที่เป็นความแตกต่างอย่างชัดเจน คือ ระเบียบการเจาะช่องจระนำในตำแหน่งท้องไม้ของฐานสิงห์ทุกด้าน ซึ่งลักษณะเช่นนี้ไม่เคยปรากฏเป็นที่นิยมมาก่อนในกลุ่มเจดีย์ทรงเครื่อง ทว่ารูปแบบดังกล่าวทำให้นึกถึงพัฒนาการของเจดีย์กลุ่มเพิ่มมุม-ย่อมุม ซึ่งมีต้นพัฒนาการมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลาง โดยมีพัฒนาการในลักษณะตัดส่วนเรือนธาตุออกจากนั้นก็ค่อย ๆ ลดทอน मुख ของเรือนธาตุจนตัวซุ้มแนบชิดติดกับฐานของเจดีย์แทน (สันติ เล็กสุขุม, 2529: 32-44, 82)

อย่างไรก็ตามรูปแบบการทำซุ้มและช่องจระนำบนเจดีย์ในผังเพิ่มมุม-ย่อมุมได้ขนาดสายพัฒนาการไปแล้วหลังจากที่มีความนิยมเจดีย์ทรงเครื่องมาแทนที่ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ดังนั้นจึงเป็นไปได้ยากมากที่เจดีย์ทรงเครื่องของวัดควนกรวดจะมีความเกี่ยวข้องกับสายพัฒนาการของเจดีย์เพิ่มมุม-ย่อมุมที่เคยเป็นที่นิยมในสมัยอยุธยาตอนกลาง จึงอาจอธิบายได้อย่างคร่าวๆว่าเป็นรูปแบบเฉพาะที่เกิดจากการคิดค้นของช่างท้องถิ่น เนื่องจากพบระเบียบเดียวกันนี้ในเจดีย์ทรงเครื่องอย่างน้อย 2 องค์ในพื้นที่ใกล้เคียง ได้แก่ เจดีย์ทรงเครื่องที่วัดป่าเลไลยก์ (ภาพที่ 9) เจดีย์ทรงเครื่องบนยอดเขาเมืองเก่าชัยบุรี (ภาพที่ 10) ซึ่งเจดีย์ทั้งสององค์นี้ได้รับการบูรณะค่อนข้างมากจึงไม่อาจทราบได้แน่ชัดว่าเจดีย์องค์ใดเป็นต้นแบบ

ภาพที่ 9 เจดีย์ทรงเครื่อง วัดป่าเลไลยก์ พัทลุง
ที่มา: เซน เพชรรัตน์, 2564

ภาพที่ 10 เจดีย์ทรงเครื่อง วัดเขาเมืองเก่าชัยบุรี
พัทลุง
ที่มา: เซน เพชรรัตน์, 2564

ภาพที่ 11 เจดีย์ย่อมุม วัดมณีมาวาส สงขลา
ที่มา: เซน เพชรรัตน์, 2564

ภาพที่ 12 เจดีย์ทรงเครื่อง วัดโพธิ์ปฐมมาวาส
สงขลา
ที่มา: เซน เพชรรัตน์, 2564

ประเด็นที่น่าสนใจซึ่งแสดงความเป็นงานช่างท้องถิ่นอีกประการ คือ รูปแบบของการย่อมุมไม้ 12 ที่ฐานมีความห่างของแต่ละมุมน้อยมากซึ่งต่างออกไปจากรูปแบบมาตรฐานของเจดีย์ทรงเครื่อง โดยทั่วไปที่จะมีสัดส่วนช่องว่างเป็นจังหวะจะโคนระหว่างมุมแต่ละมุมในสัดส่วนที่พอดี ไม่แคบหรือกว้างจนเกินไป นอกจากนี้หากพิจารณารูปแบบของกลุ่มเจดีย์ทรงเครื่องขนาดใกล้เคียงกันที่พบใน

ภาคกลางจะเห็นได้ชัดว่าเกือบทั้งหมดนิยมย่อมุมไม้ 20 สำหรับเจดีย์ขนาดเล็กถึงปรากฏการย่อมุมไม้ 12 ในสัดส่วนที่มากกว่า และหากพิจารณาร่วมกับรูปแบบฐานเจดีย์ย่อมุมและเจดีย์ทรงเครื่องในพื้นที่ใกล้เคียง โดยเฉพาะแบบท้องถิ่นในพื้นที่จังหวัดสงขลาจะพบว่ามีรูปแบบฐานย่อมุมใกล้เคียงกัน ตัวอย่างสำคัญ ได้แก่ เจดีย์ที่วัดมัสฌิมาวาส (ภาพที่ 11) และเจดีย์ที่วัดโพธิ์ปฐมาวาส (ภาพที่ 12) เป็นต้น หลักฐานทางศิลปกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นความใกล้ชิดทางด้านรูปแบบระหว่างพื้นที่สองแห่ง อย่างปฏิเสธไม่ได้

ภาพที่ 13 เจดีย์ทรงเครื่อง วัดไทรงาม สงขลา
ที่มา: เซน เพชรรัตน์, 2564

ภาพที่ 14 เจดีย์ทรงเครื่อง วัดแจ้ง สงขลา
ที่มา: เซน เพชรรัตน์, 2564

ส่วนกลาง เนื้อชุดฐานสิงห์ขึ้นไปจะเป็นส่วนสำคัญอีกส่วน คือ บัวทรงกลมรองรับคระซัง ส่วนนี้เองถือเป็นลักษณะเฉพาะของเจดีย์ทรงเครื่อง นอกจากนี้ลักษณะการย่อมุมของบัวทรงกลมล้อไปกับฐานสิงห์ก็เป็นลักษณะที่ช่วยระบุชี้ชัดได้มากขึ้นว่าเจดีย์องค์นี้ควรเป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ มิใช่สมัยอยุธยาตอนปลายซึ่งจะนิยมทำบัวทรงกลมในทรงกลมเสมอ (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2555-2556: 908) สำหรับสิ่งที่แตกต่างออกไปจากงานช่วงหลวงในกรุงเทพฯ ๔ อย่างชัดเจน คือ ไม่ปรากฏร่องรอยการปั้นกลีบบัวซ้อนกันตามรูปแบบมาตรฐาน กลับทำในลักษณะฉาบปูนเรียบเกลี้ยง ลักษณะเช่นนี้แสดงถึงความเป็นท้องถิ่นได้ชัดเจน มีความเป็นไปได้ว่าอาจสัมพันธ์กับเจดีย์ทรงเครื่องบางกลุ่มในเขตเมืองเก่าสงขลา (ภาพที่ 13, 14) ซึ่งโดยมากกำหนดอายุอยู่ในช่วงระหว่างรัชกาลที่ 3-5 เกือบทั้งสิ้น (เซน เพชรรัตน์, 2564: 173-192) ด้วยความสัมพันธ์ทางรูปแบบดังกล่าวจึงอาจใช้เป็นประเด็นสนับสนุนได้ว่าเจดีย์ทรงเครื่องของวัดควนกรวดก็ควรมีอายุในช่วงเวลาดังกล่าวได้เช่นกัน

สำหรับองค์ระฆังมีรูปแบบย่อมุมไม้ 12 ตามฐานสิงห์ ตัวองค์ระฆังเรียบไม่มีการประดับสังวาลหรืออุบะปูนปั้นแต่อย่างใด โดยรวมแล้วไม่มีลักษณะพิเศษที่ต่างออกไปจากรูปแบบมาตรฐานของเจดีย์ทรงเครื่องในภาคกลางมากนัก

ส่วนยอด เป็นส่วนที่ทำรูปแบบคล้ายบัวทรงกลุ่มเถาและปลียอดในแบบมาตรฐาน แต่ส่วนที่ต่างออกไปอย่างชัดเจน คือ รูปทรงของบัวกลุ่มเถาตลอดไปจนถึงปลียอดอยู่ในลักษณะการย่อมุมตามส่วนองค์ระฆังและฐานสิงห์ด้วย ลักษณะดังกล่าวไม่ปรากฏที่มาที่ชัดเจนเนื่องจากยังไม่พบการทำรูปแบบเช่นนี้กับเจดีย์องค์อื่น ๆ ทั้งในจังหวัดพัทลุงและในพื้นที่จังหวัดใกล้เคียงจึงอธิบายได้ว่าเป็นงานช่างท้องถิ่นที่มีความเป็นเอกลักษณ์สูง

กำหนดอายุ เมื่อพิจารณาจากการวิเคราะห์รูปแบบของเจดีย์ในแต่ละส่วนแล้ว ทำให้เชื่อได้ว่าเจดีย์ทรงเครื่องแบบท้องถิ่นที่วัดควนกรวดควรมีอายุอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ มากกว่าที่จะสร้างในสมัยอยุธยา แม้ว่าจะเปรียบเทียบบางประการอาจทำให้นึกถึงพัฒนาการที่เคยเกิดขึ้นในสมัยอยุธยา เช่น การทำช่องจระนำในตำแหน่งชั้นฐาน ซึ่งทำให้นึกถึงพัฒนาการของกลุ่มเจดีย์เพิ่มมุม-ย่อมุม ที่เคยนิยมในสมัยอยุธยาตอนกลาง ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 หรือรูปแบบการแต่งกายของพลแบกฐานเจดีย์ที่มีลักษณะการคาดเชือกไว้เป็นรูปกากบาทบริเวณลำตัว ซึ่งเคยปรากฏหลักฐานมาก่อนแล้วทั้งในสมัยอยุธยาตอนต้นและตอนกลาง แต่หากพิจารณาร่วมกับองค์ประกอบสำคัญอื่น ๆ เช่น ระเบียบการทำฐานสิงห์ที่แสดงออกอย่างชัดเจนว่ามีลักษณะเป็นแบบที่มีบัวหลังสิงห์ และแข้งสิงห์มีลักษณะยึดยาวรอบบาง ก็จะแสดงให้เห็นว่าเป็นรูปแบบที่นิยมในสมัยอยุธยาตอนปลายและรัตนโกสินทร์ตอนต้น สำหรับจุดพิจารณาสำคัญในการกำหนดอายุให้ชัดเจนมากขึ้นอยู่ที่การเจาะช่องท้องไม้ตรงกลางฐานบัวเพื่อประดับกระเบื้องเคลือบเขียวปูลายอย่างจีน เป็นรูปแบบงานประดับที่นิยมอย่างมากในสมัยรัตนโกสินทร์โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่ในกรณีของความเป็งานท้องถิ่น หลายแห่งปรากฏความนิยมเรื่อยมาจนถึงรัชกาลที่ 5

น่าสนใจว่ารูปแบบที่สำคัญอย่างน้อย 2 ประการสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับรูปแบบกลุ่มเจดีย์ทรงเครื่องแบบท้องถิ่นในจังหวัดสงขลา ได้แก่ 1) รูปแบบการทำย่อมุมไม้ 12 มุมแคบจนสังเกตได้ชัดเมื่อเทียบกับรูปแบบมาตรฐานที่ปรากฏในกรุงเทพฯ 2) การทำบัวทรงกลุ่มในลักษณะฉาบปูนเรียบไม่ประดับกลีบบัว และด้วยเหตุที่เจดีย์กลุ่มที่สร้างขึ้นในเมืองสงขลา กลุ่มนี้โดยมากสามารถกำหนดอายุได้ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4-5 จึงเป็นไปได้ว่ารูปแบบที่ปรากฏในเจดีย์ทรงเครื่องวัดควนกรวดก็น่าจะกำหนดอายุในห้วงเวลานี้ได้เช่นกัน ยิ่งเมื่อพิจารณาร่วมกับแง่มุมด้านภูมิศาสตร์ที่ไม่ห่างไกลกันมากระหว่างสองพื้นที่ยิ่งทำให้เชื่อได้ว่าความสัมพันธ์ทางด้านวัฒนธรรมย่อมใกล้ชิดกันด้วย

เมื่อนำข้อมูลการกำหนดอายุจากรูปแบบมาตรวจสอบร่วมกับประวัติการสร้างที่ได้กล่าวไปแล้ว เบื้องต้นว่าพระอุปัชฌาย์รอดท่านได้เป็นผู้มีประสงค์ให้สร้างเจดีย์องค์ปัจจุบันไว้บนฐานเจดีย์องค์เดิมที่หลายลง ตามข้อมูลระบุว่าท่านมีพรรษาอยู่ในช่วง พ.ศ.2398-2472 ท่านจึงน่าจะมีอายุอยู่ในช่วงรัชกาลที่ 4-7 แต่หากคำนวณตามอายุที่ท่านสามารถจะบวชได้ต้องมีอายุครบ 20 ปี จึงต้องเป็นช่วงหลังจาก พ.ศ.2418 ดังนั้นหากเชื่อตามข้อมูลเอกสาร เจดีย์องค์นี้ต้องมีอายุการสร้างอยู่ระหว่างรัชกาลที่ 5-7 เมื่อวิเคราะห์ร่วมกับรูปแบบและความนิยมเจดีย์ทรงเครื่องจึงไม่ควรจะมีอายุเกินไปกว่าสมัยรัชกาลที่ 5 เพราะเมื่อล่วงเลยมาถึงรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 ความนิยมการสร้างเจดีย์แบบจะหมดความสำคัญลงไปมากแล้ว

เป็นที่น่าสังเกตว่าเมืองพัทลุงในสมัยรัตนโกสินทร์ถือว่ามีความสัมพันธ์อันดีต่อราชสำนักที่กรุงเทพฯ มาโดยตลอด จึงไม่แปลกที่จะพบงานศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากเมืองหลวงอยู่หลายแห่ง นอกจากศิลปกรรมในวัดวัง วัดวิหารเบิกซึ่งเป็นวัดสำคัญของเมืองแล้ว เจดีย์ทรงเครื่องแบบท้องถิ่นที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่ของวัดควนกรวดซึ่งเป็นวัดราษฎร์ก็แสดงให้เห็นการรับเอาอิทธิพลจากงานช่างแบบมาตรฐานในภาคกลางอย่างมีนัยสำคัญ อนึ่งหากเจดีย์ขนาดค่อนข้างใหญ่เช่นนี้ถูกสถาปนาขึ้นในช่วงที่เจ้าเมืองพัทลุงยังคงมีอำนาจปกครองเมืองก็น่าจะปรากฏการกล่าวถึงในเอกสารสำคัญเช่นพงศาวดารของเมืองบ้าง ตัวอย่างเช่นการกล่าวถึงการสถาปนาเจดีย์ที่วัดวัง แต่กลับไม่พบข้อความในพงศาวดารเมืองพัทลุงที่กล่าวถึงวัดควนกรวดหรือแม้กระทั่งการสร้างเจดีย์ทรงเครื่ององค์สำคัญเลย (หลวงศรีวรวัตร (พินิจ จันทรโรจน์) และขุนลิขกกิจบริหาร, 2463) อาจเป็นไปได้ว่าเจดีย์ของวัดควนกรวดองค์ปัจจุบันสร้างในช่วงหลังที่มีการชำระพงศาวดารเมืองพัทลุงขึ้นใหม่ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 (ไม่ปรากฏศักราชที่ชำระ) สอดคล้องกับข้อสันนิษฐานที่ได้กล่าวมาแล้วว่าเจดีย์องค์นี้ควรมีอายุอยู่ในช่วงรัชกาลที่ 5-7 โดยประมาณ อีกทั้งยังสอดคล้องกับการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการปกครองประเทศครั้งใหญ่จากการพึ่งพากันระหว่างราชสำนักส่วนกลางกับผู้ปกครองหัวเมือง กลายมาเป็นการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง ดังนั้นการจะสร้างศาสนสถาน อาจไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับอำนาจทางการเมืองดังเช่นกาลก่อน

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

เจดีย์วัดควนกรวดถือเป็นตัวอย่างเจดีย์ทรงเครื่องแบบท้องถิ่นองค์สำคัญที่ปรากฏในจังหวัดพัทลุง สังเกตได้จากขนาดที่ค่อนข้างใหญ่และยังคงสภาพตามแบบแรกสร้างได้มาก จึงสามารถใช้เป็นตัวอย่างสำหรับอธิบายรูปแบบเจดีย์ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันได้เป็นอย่างดี โดยลักษณะความเป็นท้องถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ชัดเจน ได้แก่ ระเบียบการเจาะช่องจระนำในตำแหน่งท้องไม้ของฐานสิงห์ทุกด้าน บัควลุ่มรองรับองค์ระฆังฉาบปูนเรียบเกลี้ยง บัควลุ่มเถาตลอดไปจนถึงปลียอดอยู่

ในลักษณะการย่อมุม รูปแบบสำคัญที่กล่าวมาต่างออกไปจากแบบมาตรฐานของเจดีย์ทรงเครื่องที่สร้างในภาคกลางอย่างชัดเจน แต่กลับมีลักษณะใกล้เคียงกับเจดีย์องค์อื่นในจังหวัดพัทลุงได้แก่ เจดีย์ทรงเครื่องวัดป่าเลไลยก์ เจดีย์ทรงเครื่องวัดเขาเมืองเก่าชัยบุรี เป็นต้น นอกจากนี้รูปแบบบางประการ เช่น รูปแบบการทำบัวคลุมฉาบเกลี้ยงไม่ประดับกลีบบัว สามารถแสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับเจดีย์ในพื้นที่จังหวัดอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงซึ่งแสดงให้เห็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมต่อกันอย่างใกล้ชิดโดยเฉพาะกลุ่มเจดีย์สกุลช่างสงขลาสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ สำหรับในแง่ของการศึกษากำหนดอายุสามารถกำหนดได้ว่าควรเป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นราวสมัยรัชกาลที่ 5 โดยการศึกษาเบื้องต้นสามารถเทียบเคียงรูปแบบสำคัญได้กับกลุ่มเจดีย์ทรงเครื่องในเมืองเก่าสงขลาซึ่งกำหนดอายุได้ในช่วงเดียวกัน

เป็นที่น่าสังเกตว่าแม้ในหน้าประวัติศาสตร์ของเมืองพัทลุงโดยเฉพาะสมัยรัตนโกสินทร์จะพบว่ามีความสัมพันธ์อันดีต่อราชสำนักส่วนกลางที่กรุงเทพฯ แต่กลับไม่พบว่ามีข้อความใด ๆ ในเอกสารสำคัญเช่นพงศาวดารเมืองกล่าวถึงวัดควนกรวดหรือแม้แต่การสร้างเจดีย์ทรงเครื่องที่วัดนี้ ทั้งที่เป็นเจดีย์ที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่ในเมืองพัทลุง อาจเป็นไปได้ว่าเจดีย์องค์นี้สร้างในยุคหลังที่มีการชำระพงศาวดารเมืองพัทลุงแล้วในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งประเด็นดังกล่าวก็จะสอดคล้องกับข้อมูลจากการวิเคราะห์รูปแบบร่วมกับข้อมูลที่กล่าวว่าพระอุปัชฌาย์รอด ผู้ที่มีอายุพรรษาอยู่ช่วงระหว่างสมัยรัชกาลที่ 5-7

รายการอ้างอิง

- ไชแสง สุขะวัฒนะ. วัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. มุลนิธิเจมส์ทอมป์สัน ใหทุนจัดตีพิมพ์เผยแพร่, 2526.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2552. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสงขลา. กรุงเทพฯ: ศูนย์กลางค้ำคูณ, 2545.
- เซน เพชรรัตน์. “ศิลปกรรมเนื่องในพุทธศาสนาในจังหวัดสงขลา ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20-25.” การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2563.
- ประภัสสร ชูวิเชียร. “วัดวรเชตุเทพบำรุง แบบอย่างงานช่างของอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 22.” วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์

- ศิลปะไทย ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2552.
- พัลลวีสิริ เปรมกุลนันท์. “ศิลปกรรมในพระราชประสงค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร 2558.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. “เจดีย์ในประเทศไทย: แนวคิด คติการสร้าง พัฒนาการทางรูปแบบ และการวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์.” รายงานการวิจัยได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2555-2556.
- ลันติ เล็กสุขุม. *เจดีย์เพิ่มมูม เจดีย์ย่อมูม สมัยอยุธยา*. กรุงเทพฯ: มุลนิธิ เจมส์ ทอมป์สัน, 2529.
- _____. *ลวดลายประดับปูนปั้นแบบอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. 2172-2310)*. ทุนอุดหนุนการวิจัย ประจำปีงบประมาณ 2530 ศูนย์วิจัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. มุลนิธิ เจมส์ ทอมป์สัน จัดพิมพ์ พ.ศ. 2532.
- _____. *ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2542.
- _____. *ข้อมูลกับมุมมอง: ศิลปะรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2548.
- _____. *งานช่างคำช่างโบราณ*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2553.
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง. วัดควนกรวด. (2564), สืบค้น 9 มีนาคม 2565, จาก https://www.m-culture.go.th/phatthalung/ewt_news.php?nid=2765&filename=King.
- หลวงศรีวรวัตร (พิณ จันทโรจน์), ขุนลิขกิจบริหาร. *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 15 (พงศาวดารเมืองพัทลุง)*, กรุงเทพฯ: ไสภณพิพรรฒธนากร, พิมพ์แจกในงานปลงศพ นายใหม่ มั่นนะประเสริฐ, 2463.